

Bożena Tokarz

Wstęp

Przekłady Literatur Słowiańskich 1/1, 7-11

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wstęp

Prezentowany zbiór prac rozpoczyna serię publikacji poświęconą zagadnieniom przekładu artystycznego (literackiego), widzianym w perspektywie teoretycznej, historycznoliterackiej i historycznokulturowej.

Projekt obejmuje zarówno rejestrację wydań i recepcji przekładów, jak również problematykę szczegółową, dotyczącą: 1) specyfiki przekładu w granicach języków blisko spokrewnionych, 2) przekładu jednej kultury na drugą oraz 3) roli przekładu w badaniach komparatystycznych. Ze względu na podjętą dwutorowość badań, założenie dokumentacyjno-socjologiczne (bibliografia przekładów literatur słowiańskich na język polski i literatury polskiej na języki słowiańskie oraz ich recepcja) oraz założenie krytyczno-interpretacyjne (służące uogólnieniom teoretycznym) poszczególne tomy będą wydawane w dwóch częściach, w dwóch woluminach, które będzie łączył czas publikacji tłumaczeń. W pierwszej części każdego tomu znajdą się artykuły poświęcone wybranemu zagadnieniu translologicznemu (np. tom 1, część 1 nosi tytuł *Wybory translatorskie 1990—2006*), w drugiej zaś — bibliografia przekładów.

Tom adresowany jest do literaturoznawców i przekładoznawców (naukowców, krytyków i studentów) oraz do slawistów komparatystów. W Polsce badania nad przekładem mają już swoją tradycję i kilka ośrodków uniwersyteckich legitymuje się poważnymi pracami z tego zakresu. Zważywszy na to, że dzieje polskiego przekładoznawstwa obejmują różne typy przekładów, badanych w ujęciu językoznawczym, literaturoznawczym i częściowo kulturowym, a także fakt, że jeden z kolejnych tomów niniejszej serii będzie poświęcony przekładoznawstwu słowiańskiemu (w tym polskiemu), należy zasygnalizować miejsce, jakie mają zająć „Przekłady Literatur Słowiańskich” wśród publikacji slawistycznych oraz wśród serii literaturoznawczych poświęconych przekładowi.

Na szczególną uwagę zasługują studia porównawcze, teoretyczno- i krytyczno-literackie o tłumaczeniach literatury rosyjskiej, a także o dwujęzycznej twórczości niektórych autorów. Wyjątkowa jest wśród nich pozycja książek: Edwarda Balcerzana *Styl i poetyka twórczości dwujęzycznej Brunona Jasińskiego. Zagadnień teorii przekładu* (1968) i jego liczne artykuły przekładoznawcze, drukowane w czasopismach naukowych i pracach zbiorowych począwszy od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku, zebrane i zamieszczone w tomie *Literatura z literatury*, oraz książka Zygmunta Grosbarta pt. *Teoretyczne problemy przekładu literackiego w ramach języków bliskopokrewnych* (1984), w której autor zwraca uwagę na specyfikę przekładu w zakresie języków blisko spokrewnionych (tzw. *faux-amis*). W dorobku translologicznym E. Balcerzana równie ważne, jak prace teoretyczne, miejsce zajmują dwa wydania antologii *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–1974* w opracowaniu i wyborze E. Balcerzana i A. Legeżyńskiej (1978) oraz *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–2005* w wyborze i opracowaniu E. Balcerzana i E. Rajewskiej (2007).

W późniejszych pracach Anna Bednarczyk (*Wybory translatorskie. Modyfikacje tekstu literackiego w przekładzie i kontekst asocjacyjny*, 1999; *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*, 2002; *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*, 2008), kontynuując, w pewnym sensie, zainteresowania Zygmunta Grosbarta, wykorzystwała teorię polisystemów oraz inspiracje płynące z kognitywizmu językoznawczego w badaniach nad przekładem.

Również na podstawie polsko-rosyjskiego materiału językowo-literackiego Anna Legeżyńska w książce *Tłumacz i jego kompetencje autorskie* (1986) sformułowała podstawową dla studiów nad przekładem tezę o roli tłumacza tekstów literackich, pozostawiającego swój ślad (wcale niebagatelny) w przekładzie.

Choć książki Stanisława Barańczaka *Tablica z Macondo* (1990) i *Ocalone w tłumaczeniu* (1992) oraz Elżbiety Tabakowskiej *O przekładzie na przykładzie* (1999) i *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu* (2001) weszły do „kanonu” przekładoznawczego, ich autorzy nie koncentrują się na przestrzeni języków słowiańskich i przestrzeni powstającej między językami słowiańskimi. Poza ten krąg wykracza także interesująca książka Ewy Rajewskiej zatytułowana *Stanisław Barańczak. Poeta i tłumacz* (2007).

Spośród serii przekładoznawczych prezentujących prace badaczy przekładów literatur obcych (w nieznaczej mierze słowiańskich) na język polski należy wymienić: wielotomowe (25 tomów) i wieloaspektowe wydawnictwo katowickie (od niedawna katowicko-częstochowskie) „Przekład” pod redakcją Piotra Fasta, serię krakowską „Między Oryginałem a Przekładem” (15 tomów), zapoczątkowaną przez Jadwigę Konieczną-Twardzikową i kontynuowaną przez Jerzego Brzozowskiego i Marię Filipowicz-Rudek, serię warszawską w PWN pt. „Przekład: Mity i Rzeczywistość” oraz serię gdańską pt. „Przekładając Nieprzekładalne” (3 tomy) pod redakcją Olgi i Wojciecha Kubińskich.

Całościową refleksją badawczą nie zostały dotąd objęte przekłady między poszczególnymi literaturami słowiańskimi, poza literaturami rosyjską i polską.

Założeniem stanowiącym przyczynę stworzenia niniejszej serii jest chęć uzupełnienia polskich badań nad przekładem o brakujące literatury słowiańskie. Wobec wewnętrznej różnorodności kultur słowiańskich studia nad nimi z perspektywy przekładoznawczej ujawniają zjawiska nieznane dotąd w teorii przekładu. Ponadto przybliżają problemy kulturowo-antropologiczne Słowiańszczyzny, zaprzeczając dziewiętnastowiecznemu stereotypowi o podziale kultury europejskiej na romańsko-germańską i słowiańską, co sugeruje monolityczność świata słowiańskiego. Pogląd taki prawdopodobnie mógł zaważyć na utrzymującej się względnej i niedostatecznej znajomości wzajemnej kultur słowiańskich. Przekład literacki jako forma dialogu międzykulturowego pokazuje, w jakim stopniu możliwe jest zrozumienie i porozumienie między nimi przy jednoczesnym zachowaniu różnic.

W wydawnictwie „Przekłady Literatur Słowiańskich” porządek chronologiczny studiów nad przekładem został odwrócony z przyczyn pragmatycznych, spokrewniając metaforycznie koniec z początkiem w świetle relatywności tych pojęć. Najmniej znana i nieopracowana jest twórczość przekładowa z przelomu XX i XXI w. Wybór lat 1990—2006 wiąże się ze zmianami polityczno-ustrojowymi w statusie państwowym narodów słowiańskich i choć obie daty nie wskazują na konkretne fakty historyczne wspólne dla wszystkich Słowian, to oznaczają okres powstawania i utwierdzania się nowych państwowości oraz stabilizacji ustrojowej, co w innym kontekście stawia pytania o tożsamość, różnicę, a również o możliwości komunikacji międzykulturowej, świadomej i chcianej. Przekład różnie pełni swą funkcję mediacyjną w sytuacji kulturowej, politycznej i cywilizacyjnej ostatnich lat.

Z wielu rozpraw zamieszczonych w niniejszym tomie wynika (a jeszcze wyraźniej ujawnia to bibliografia przekładów), że wzrost publikacji przekładów z literatury pięknej nie idzie w parze z deklarowanym i faktycznym otwarciem kulturowym, niekoniecznie z przyczyn politycznych. W konsekwencji słowiańscy sąsiedzi, mimo spokrewnienia językowego, pozostają dla siebie nawzajem nieznani i dalecy, korzystając bardzo często z pośrednictwa języka angielskiego. Literatura polska ma się nawet nieźle w innych krajach słowiańskich. O wiele gorzej przedstawia się obecność literatur słowiańskich (bułgarskiej, chorwackiej, czeskiej, macedońskiej, serbskiej, słowackiej i słoweńskiej) na polskim rynku księgarskim i w życiu literackim. Przyczyny takiego stanu tkwią, w głównej mierze, w zjawisku rynkowości. Wydawcy rzadko chcą podjąć ryzyko publikacji książki autora nieznanego czytelnikowi rodzimemu, chociaż liczba tłumaczy z języków słowiańskich ciągle wzrasta (w czasopiśmie częściej pojawiają się tłumaczenia fragmentów utworów). Możliwości finansowe, jakie dają granty wydawnicze i różne dotacje z fundacji krajów kultury oryginału, nie tylko nie zaspokajają potrzeb, lecz ich uzyskanie wymaga od tłumaczy wielkiej wytrwałości i determinacji. Zapewnienie środków finansowych na druk w znacznym stopniu osłabia energię tłumaczy empatycznie nastawionych do obcej kultury.

Barierę administracyjno-finansową trudno jest w niektórych krajach przekroczyć (między innymi w Polsce), czego przykładem może być niedawna słoweńska inicjatywa, by przedstawić sobie wzajemnie współczesną prozę, tłumacząc po 10 powieści z każdej literatury słowiańskiej, wybranych do przekładu przez komisję każdego kraju, złożoną z pisarzy i literaturoznawców.

Pomimo dominacji mediów audiowizualnych, w przekładzie artystycznym ujawniają się szczególnie silnie związki wewnętrzne, zachodzące między językiem, kulturą i jednostką wypowiadającą. Dlatego przekłady literatury stanowią dla ich czytelników ważną przestrzeń komunikacji międzykulturowej. Jako komunikat estetyczny utwór literacki kieruje bowiem uwagę odbiorcy na siebie, ponieważ to, o czym w nim mowa, zależy od artystycznej konceptualizacji. Sposoby wypowiedzi autora i tłumacza zależą od dwóch różnych osobowości i wrażliwości (intersubiektywność), ich wiedzy, systemów językowych, systemów wartości, kultury, doktryn estetycznych itp. Światy przedstawione w obu tekstach, choć z sobą związane, powstały w wyobraźni wykreowanej przez odmienne mechanizmy przetwarzania informacji, pochodzące z selektywnego traktowania doświadczenia, co znajduje odbicie w dwóch odmiennych systemach językowych i indywidualnościach, dokonujących artystycznego przetwarzania informacji — autora i tłumacza. Mimo że autor i tłumacz są kategoriami pozatekstowymi, ponoszą odpowiedzialność za stworzoną w ich językach rzeczywistość wyobrażeniową utworu literackiego. Po to, by między nimi i ich tekstami wystąpiło porozumienie, musi dokonać się rodzaj wzajemnej transgresji, polegającej na zachowaniu przez tłumacza równowagi między tym, co już znane w kulturze przyjmującej, a tym, co obce. W przekładzie negocjowalna staje się kultura rodzima i kultura oryginału, które oświetlają się wzajemnie dzięki medium osoby tłumacza. On najlepiej dostrzega wartość przestrzeni między językami, dając temu wyraz w proponowanych czytelnikowi rozwiązaniach translatorskich. Przekład, będąc tekstem z tekstu, wychodzi więc poza tekst werbalny w kierunku innych tekstów kultury, mających wpływ na jednostkową i zbiorową psychosferę. Doznania, przeżycia i refleksje wywołane przez nieznane w kulturze przekładu bodźce służą nie tylko poznaniu tego, co obce, i porozumieniu, lecz powodują samopoznanie, rozszerzając spektrum możliwości mentalnych, jednostkowych i zbiorowych. Zatem przekład spełnia właściwą funkcję komunikacyjną tylko wtedy, gdy między tłumaczem a tekstem (oraz „obecnym” w nim autorem i jego kulturą) nastąpi porozumienie; gdy „zamieszka” w nim wraz ze swoją odrębnością. Wówczas tłumacz będzie mógł zachować równowagę między obcością a swojskością w przekładzie, bez zawłaszczania cudzego, służenia cudzemu lub „kolonizacji” cudzego przez to, co własne.

W pracach zamieszczonych w tomie pt. *Wybory translatorskie 1990—2006* przedstawione zostały wybory tłumaczy z literatury polskiej na język bułgarski, chorwacki, serbski, słoweński i z literatury bułgarskiej, chorwackiej, czeskiej, macedońskiej, serbskiej, słowackiej i słoweńskiej na język polski oraz porów-

nawcze studium przekładoznawcze dotyczące czeskich i polskich wyborów z literatury słoweńskiej. Tłumacze dokonują wyborów na dwóch poziomach: na poziomie makro, który obejmuje epoki, nurty, style, autorów, rodzaje literackie, utwory literackie itp., oraz na poziomie mikro, a więc w zakresie konkretnych rozwiązań translatorskich na płaszczyźnie języka (między innymi: leksyki, morfologii, składni, stylistyki) i jego możliwości ekspresywnych. Świadczą one o zrozumieniu i relacji między kulturą wyjściową a kulturą przyjmującą oraz o wrażliwości i osobowości tłumacza, którego świadomość jest wielowartościowa, ponieważ kształtuje się na styku dwóch kultur.

Autorzy prac skupili się przede wszystkim na poziomie makrowyborów tłumaczy, korzystając w kilku przypadkach z wniosków płynących z równocześnie prowadzonych analiz przekładów. Makrowybory określają: stopień wzajemnej obecności literatur słowiańskich w świadomości literackiej kultur docelowych, przyczyny wyborów, przypuszczalne funkcje przekładu, kompetencje językowe i pozajęzykowe tłumaczy, ich wrażliwość i system wartości, kondycję literatury i kultury przyjmującej, jej preferencje estetyczne, światopoglądowe i etyczne. Nie zawsze udzielają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o przyczynę przedstawionego stanu, ponieważ jest ona niemożliwa. Często wnioski są tak oczywiste, że nie wymagają bezpośredniego wyeksplikowania.

Część autorów spojrzała na wybory translatorskie z nieco innej, komplementarnej, perspektywy, zbliżając się do poziomu mikrowyborów. Ich uwaga skupia się na analizie porównawczej poetyki oryginału i przekładu, na gramatycznych barierach między językami i kulturami oraz na takich wyborach tłumaczy z literatury wyjściowej, które pokazują ślad osobowości tłumacza.

W niektórych rozprawach została wyraźnie zasygnalizowana problematyka tzw. życia przekładów w obcej kulturze z perspektywy aktualnych zagadnień współczesnej humanistyki, jak np. obcość i swojskość w ujęciu kulturowo-antropologicznym. Wybory translatorskie wchodzi bowiem w złożony dialog z kulturą oryginału i z kulturą przyjmującą na płaszczyźnie korespondencji sztuk, stylów artystycznych i stylów komunikacji.

Niniejszy zbiór prac sygnalizuje zaledwie rolę wyborów translatorskich i to na jednym, bardziej ogólnym poziomie, pokazując pośrednio niektóre cechy tłumacza i jego kultury rodzimej. Kolejne tomy będą stanowić jego kontynuację.

Bożena Tokarz